Joó András:

A XX. század elejének biztonsági dilemmája: „Rettenthetetlen” hadiflották, a fegyverzetkorlátozás stratégiai kérdései és a hatalmi egyensúly 1906–1914

Az első világháborút megelőző időszak nagyhatalmi politikájának alakulását jelentős mértékben meghatározta az Anglia és Németország között kialakuló ellentét, amelynek hátterében főképp a hadiflottákat érintő nagyarányú fejlesztések és az 1890-es évektől megmutatkozó német világpolitikai igények álltak. A két ország között ugyan 1898 és 1901 között még szövetségi tárgyalások is folytak, azonban ezek nem hoztak eredményt. London egyre inkább a korábbi nagy riválisok Franciaország és Oroszország felé tekintett, amelyekkel antant-megállapodásokat kötött. Ez utóbbiak mellett a britek 1902-ben szövetségesévé váltak a Távol-Kelet új, feltörekvő hatalmának, Japánnak. A tengerek feletti uralom szempontjából, amelyet Nagy-Britannia már jó kétszáz esztendeje vindikált magának, s teljes sikerrel meg is őrzött, a XX. század első éveiben Németország támasztott jelentős kihívást. Sir Edward Grey[1] brit külügyminiszter 1908-ban világossá is tette a német követ előtt, hogy az Európa-központú világ sorsa többé-kevésbé ezen a kérdésen fordul meg.[2]

1909 tavaszán a német birodalom hivatalos sajtóorgánumai közé sorolt *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*, a német–angol hadiflotta-versengés aktuális kérdéseivel foglalkozott. A cikk néhány meglepő felvetést is tartalmazott, sőt „nevetségesnek” mutatta be azokat a „pánikszerű” félelmeket, amelyek Angliában mutatkoztak (the navy scare). A briteknél a német veszély a cikkíró véleménye szerint olyan „fixa ideává” vált, amely feleslegesen rontotta meg a kétoldalú kapcsolatokat. A „fixa ideától” azonban – állította a cikk – Anglia könnyedén megszabadulhat, ha „hajlandóságot mutat rá, hogy szövetségre lépjen” Németországgal. Mindez természetesen maga után vont volna egy hasonló elkötelezettséget Ausztria–Magyarország irányában, létrehozva így egy igen jelentős hatalommal rendelkező kombinációt. Ennek a már egy ízben kudarcot vallott szövetségi elképzelésnek ugyanakkor a cikk szerzője sem adott sok esélyt.[3] A brit külügyminisztérium, a Foreign Office a maga

---

[1] Grey, Sir Edward, Viscount of Fallodon (1862–1933), brit liberális politikus, 1905–1916-ban külügyminiszter.

[2] Maurer, John H.: *Arms Control and the Anglo-German Naval Race before World War I: Lessons for Today? In Political Science Quarterly*, Summer 1997. vol. 112/2. 285. o. (továbbiakban: Maurer)

[3] *British Documents on the Origins of the War 1898–1914*.[1926–1938] ed. G. P. Gooch, H. Temperley. His Majesty’s Stationery Office, London (továbbiakban rövidítése: BD) VI. Nr. 169. 1909. április 2. – 1898 és 1901 között több alkalommal folytak szövetségi viszony létrehozását célzó, illetőleg a gyarmatokat és érdekszférákat illető tárgyalások Londonban, eleinte brit kezdeményezésre. A német–angol szövetségi tárgyalások kudarca a történetírók több nemzedékét foglalkoztatta, közülük sokan úgy tekintettek e végül sikertelenül végződött tárgyalásokra, mint a század legnagyobb elszalasztott lehetőségére. A konkrét próbálkozások elsősorban a német fél rugalmatlansága és túlzott elvárásai miatt maradtak végül eredménytelenek, de a szövetség létrejöttének meghiúsulása számos egyéb tényezővel is magyarázható. A brit politika 1902-től irányt váltott, nem kívánt már „fényes elszigeteltség”-ben maradni. Berlinben ezt nem ismerték fel. Németország későbbi agresszív diplomáciai manőverei és erőltetett ütemű flottaprogramja már önmagukban sem tették lehetővé a korábbi légkör helyreállítását. Miközben a német politikusok zöme azt képzelte, hogy számos irányban könnyen találhat szövetséges partnereket (ez volt az ún. szabad kéz politika), nem látták, hogy mind a korábban áthidalhatatlannak tűnő angol–orosz, mind az angol–francia ellentétek feloldását a Foreign Office-ban lehetségesnek, sőt kívánatosnak tartották. Lásd: Ullrich, Volker: *Die nervöse Grossmacht. Aufstieg und Untergang des deutschen Kaiserreichs 1871–1918*. S. Fischer Verlag. Frankfurt a. M. 1997. 203.o., Fröhlich, M.: *Imperialismus: Deutsche Kolonial - und Weltpolitik 1880 bis 1914*. Deutscher Taschenbuch

részéről rendkívül veszélyesnek tartott minden hasonló elgondolást. Sir Charles Hardinge-nak[4], a brit külügyminisztérium helyettes államtitkárának megfogalmazása szerint Anglia, Németország és Ausztria kombinációja nem lett volna tartós, mivel „eleve" magában hordozhatta a németek „európai dominanciáját". A vázolt nagyhatalmi konstellációnak tehát lehetett az is a következménye, hogy miközben Berlin pozíciói megerősödnek, Anglia elszigetelődik és így – érvelt a vezető brit diplomata – előbb vagy utóbb külső agresszió áldozatává válik.[5]

1909 februárjában a flottakérdés kapcsán angol–német megbeszélések zajlottak, amelyekről a kívülállók, bővebb információk hiányában, csak meglehetősen homályos képet alkothattak, a tárgyalások általános közeledés előkészületeit is jelenthették, akár a flottakérdés megkerülésével. A Berlinben tárgyaló Hardinge valójában egyértelművé tette, hogy lényeges javulás a két ország viszonyában csak a hajóépítés tempójának jelentős lassítása mellett következhet be. Grey és az ekkor kereskedelmi miniszter Winston Churchill is nagyon aggodalmaskodtak a német flottaprogram miatt. A német diplomácia célzatosan tartotta vissza az információkat, például azért, hogy szövetségesét, az Osztrák–Magyar Monarchiát „ne nyugtalanítsa" túlzott mértékben.

Az angol–német feszültségen az említett tárgyalásoknak továbbra sem sikerült enyhíteniük. Londonban eluralkodott az a felfogás, hogy végzetesen lemaradtak Németországgal szemben. Nagy-Britannia tartott attól, hogy a világkereskedelemben elfoglalt helyét a jövőben egy „jobban szervezett" államalakulatnak kell átengednie.[6] Az amúgy is jelentős félelmeket a pángermán-alldeutsch tervek is tovább fokozták. Nagy-Britanniát tehát a világban korábban élvezett kitüntetett szerepének elvesztése tartotta félelemben, stratégiai és gazdasági téren egyaránt. A legérzékenyebb ponttá, amelyen keresztül valamennyi ellentét konkrét artikulációt nyert, végül a flottakérdés vált. A büszke brit birodalom ugyanis nem tűrhette, hogy tengeri hatalmát akár csak a legkisebb mértékben valamely más hatalom, vagy több nagyhatalom konstellációja tartósan felülmúlja. A kérdés kezelésére nyitva állt még természetesen a fegyverzetkorlátozási tárgyalások lehetősége. London ebben a vonatkozásban újra és újra erőfeszítéseket tett, előbb az 1907-ben megrendezett hágai leszerelési konferencián[7] , majd 1908 nyarán, illetőleg 1909-től 1911-ig húzódó hosszas próbálkozások során, végül az ún. Haldane-misszió[8] keretében. Churchill szintén tárgyalt

---

Verlag. München. 1994. 91–93.o. (továbbiakban: Fröhlich), ill. Reynolds, David: *Britannia Overruled: British Policy and World Power in the 20th Century.* Longman. London, New York. 1991. 78.o.

[4] Hardinge, Sir Ch., Lord Penshurst (1858–1944), brit diplomata és politikus, 1904-től 1906-ig szentpétervári nagykövet, 1906-tól 1910-ig a külügyminisztérium állandó helyettes államtitkára (Permanent Under-Secretary).

[5] BD VI. Nr. 169. 1909. ápr. 2. Hardinge margójegyzetei.

[6] Tobisch, Manfred: *Das Deutschlandbild der Diplomatie Österreich–Ungarns von 1908 bis 1914.* {*Erlanger Historische Studien*. XVII. ed. Karl-H. Ruffmann, H. Rumpel}, Peter Land Europäischer Verlag der Wissenschaften. Frankfurt a. M., Berlin, Bern etc. 1994. 37–40.o. (a továbbiakban: Tobisch)

[7] Az 1907 júniusában megrendezett hágai békekonferencia, az ún. hágai békeértekezletek közül a második, az elsőre 1899-ben került sor II. Miklós cár kezdeményezésére. Az említett második konferencia csekély eredményt könyvelhetett csak el, alapvetően a nagyhatalmi ellentétek és a kapcsolódó leszerelési kérdések uralták.

[8] Lord Haldane, Richard Burdon (1856–1928), aki 1905-től 1912-ig hadügyminiszter volt, 1912. február 8-tól, négy napon keresztül tárgyalt Berlinben. Haldane Göttingenben végzett, a német kultúra és filozófia szerelmese volt, személye alkalmas volt kedvezőbb tárgyalási légkör kialakítására, a brit javaslatok igen sok lehetőséget adtak volna egy Berlin részére is elfogadható

Németországban 1912-ben és 1913-ban, végül 1914 tavaszának megbeszélései egy új enyhülési szakasz nyitányát is jelenthették volna, ám folytatásuk a világháború kitörése miatt már nem lehetett.[9]

Az ún. dreadnought-kérdés kapcsán még jobban előtérbe került az egész flottaépítési verseny hallatlan gyorsasága, annak biztonsági és stratégiai jelentősége. A kibontakozó fegyverkezési verseny végkifejleteként nemcsak a német hegemónia válhatott megkérdőjelezhetetlenné Európában, de Berlin a világtengerek feletti uralom után is kinyújthatta a kezét. A britek 1905 októberében új típusú hadihajót bocsátottak vízre. Őfelsége *Dreadnought*, azaz „Rettenthetetlen" névre keresztelt hadihajója – amelyről egy új, minden addiginál gyorsabb és nagyobb tűzerővel rendelkező hajótípus kapta a nevét – hamarosan amolyan státusszimbólum lett a nagyhatalmi versengésben. A németek hasonló típusú hadihajók gyártásába kezdtek, így a tengeri haderő tekintetében a számbeli, kvantitatív versengés mellett megjelent a minőségi jellegű, kvalitatív rivalizálás is. A brit fölény számszerű fenntartása az 1889-ben meghirdetett ún. Two-Power Standard-elv követésén alapult, amely szerint a brit hadiflotta erejének meg kellett haladnia legalább két további európai hatalom összes erejét. Az Admiralitás a fejlesztések megajánlása és finanszírozása körüli érdekegyeztetések során erről az alapról kiindulva fogalmazta meg igényeit. A csatahajók és cirkálók tekintetében 1908-ig ezt a fölényt sikerült is megőrizni, a dreadnought-típusú hajók megjelenése után azonban a kívánt arányt már nem lehetett fenntartani. Az 1906-tól kormányzó Liberális Párt – elsődlegesen költségvetési okokból – nem kívánta folytatni a korábbi fegyverkezési politikát, a német fejlesztések ellenszerét inkább a nagyhatalmi együttműködés újabb formáiban vélte megtalálni. 1912-től Churchillnek, aki az előző évtől kezdve az Admiralitás Első Lordjaként tevékenykedett, már meg kellett elégednie egy bármely más nagyhatalom flottaerejéhez viszonyított 60%-os fölénnyel. 1914-ben a britek 19 modern „rettenthetetlen" birtokosainak mondhatták magukat, miközben további 13 dreadnought állt építés alatt. A német flotta ugyanekkor összesen 13 ilyen hajóval rendelkezett, és hét darab állt a hajóépítő dokkokban.[10] Mindehhez hozzá kell azonban számítanunk, hogy Nagy-Britannia, kiterjedt gyarmatbirodalma miatt, flottáját nem állomásoztathatta kizárólag hazai vizeken, így a németek ereje valóban komoly aggodalmakra adhatott okot. A dreadnought típusú hajók a nagyhatalmi stratégiák és célok, valamint az elrettentési képesség szempontjából nagyjából olyan jelentőséggel bírtak, mint jóval később, a hidegháborús korszakban a stratégiai atomfegyverek, ezt a szerepüket azonban ez utóbbiaknál csak jóval rövidebb ideig, mintegy 15 esztendőn keresztül sikerült megőrizniük. Az 1920-as évektől a tengeralatti és a légi hadviselés olyan óriási ütemben fejlődtek, hogy a „rettenthetetlenek" jelentősége nagymértékben csökkent.

A német invázió lehetősége Anglia ellen az angol közvélemény előtt nem tűnt teljesen irreális eshetőségnek, a brit politikusok így arra törekedtek, hogy minél szorosabb kapcsolatokat ápoljanak antant-partnereikkel, legfőképpen Oroszországgal. 1909 áprilisában a német Külügyi Hivatal mindazonáltal egy angol–német egyezség gondolatával rukkolt elő. Az ajánlat lényege az volt, hogy német részről hajlandóak lennének korlátozni a flottafejlesztést, cserébe viszont azt az ígéretet várták Angliától, hogy semlegességet tanúsít

kompromisszumra. Haldane, mindemellett, hadügyminiszterként számos olyan reformot hajtott végre a hadsereg felépítésében, amely egy Németország elleni, későbbi fellépés tekintetében rendkívül hatékonynak bizonyult.

[9] Maurer, 286. o.

[10] Palmer, Alan: *The Penguin Dictionary of Modern History 1789–1945.* Penguin Group. London, New York etc. 1983. 102. ill. 291.o. (a továbbiakban: Palmer)

minden kontinentális háború esetében. A Western Department vezetője, Eyre Crowe[11] azonnal elutasította az egyezség gondolatát, az említett feltételek ugyanis megkötötték volna az angol kormányzat kezét akkor is, ha német agresszió következik be Franciaország vagy Oroszország ellen. Két héttel később Hardinge is hasonló szellemben nyilatkozott kimerítő részletességű memorandumában (*Memorandum on the Possibility of War*).

Berlinben feltétlenül óhajtottak valamiféle megegyezést Angliával, ámde olyan feltételeket szabtak, amelyek alapján London szemei előtt olybá tűnt, hogy Németország akár Európa sorsának „egyedüli meghatározójává" válhat. A Berlinből érkező jelentések megerősítették a Foreign Office-t abban is, hogy Németországra és Ausztria-Magyarországra úgy tekintsenek, mint egy stratégiai szempontból egységes blokkra, amiből az is következett számukra, hogy a hadiflotta-versengésben tett esetleges német engedmények értékéből levonták a Monarchia fejlesztéseit. Ausztria és Németország dreadnought-fejlesztéseinek egységes befagyasztása lett volna valóban üdvözlendő.[12]

Mialatt London szívesen vette volna, ha sikerül elérni a német flottaprogram leállítását vagy annak jelentős lassítását, cserébe nem volt hajlandó a németek számára megfelelő politikai ellentételezést felkínálni. Bernhard von Bülow[13] német kancellár különben is arra kívánt törekedni, hogy ne csak egy flottaegyezmény szülessen a két ország között, hanem általános értelemben vett politikai közeledés induljon meg.[14] Hardinge maga aligha számolt komolyan egy német támadással Anglia ellen. Amitől az angol politika leginkább tartott, nem a nyílt német agresszió volt, hanem az, hogy a flottafejlesztésekben hosszabb távon alulmaradva, előbb vagy utóbb Németországtól függő helyzetbe juthat, mint valami „tengeri Ausztria", ahogyan ezt az egyik nagy tekintélynek örvendő angol újságíró[15]egy ízben találóan megjegyezte. A német javaslat megfeneklett, de még számos kísérletet tettek Anglia és Németország egymáshoz történő közelítésére. Bizonyos mértékig később sikerült is a brit gyanakvást jelentősen enyhíteni.[16]

A német flottafejlesztések mögött politikai szándékok húzódtak meg. Az új német flotta atyja Alfred von Tirpitz[17] admirális szemei előtt a brit világbirodalommal egyenrangú Németország képe lebegett. A cél szerinte, és az őt feltétlen támogatásáról biztosító II. Vilmos szerint is, háború nélkül is elérhető lett volna. Tirpitz nem kisebb célt tűzött ki, mint közel hatvan modern hadihajó megépítését, miközben nem számolt kellőképpen az agresszív flottapolitikát ellenző belső erőkkel. A flottaversenynek nem csupán Németországban voltak ellenfelei. A brit liberálisok, és élükön Lloyd George, sem látták úgy, hogy a korábban élvezett nagyhatalmi státusz megőrzéséhez kizárólag a költséges fejlesztéseken keresztül vezethet az út, 1906-tól kezdve fokozatosan meg is kurtították az Admiralitás részére

[11] Crowe, Sir Eyre (1864–1925), brit államférfi és diplomata, aki szorgalmazta a németellenes politikát a Foreign Office-ban.

[12] BD VI. Nr. 174. 1909. április 16. ill. uo. Nr. 175. április 17.

[13] Bülow, Bernhard von, herceg (1849–1929), birodalmi kancellár és porosz miniszterelnök 1900 októberétől 1909 júliusáig.

[14] *Die große Politik der Europäischen Kabinette 1871–1914. Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes*, [1922–1927] ed. J. Lepsius, A. Mendelssohn-Bartholdy & F. Thimme. Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte. Berlin. XXVIII. Nr. 10 298. 1909. április 20.

[15] Chirol, Valentine (1852–1929), publicista és utazó, 1872-től 1876-ig a Foreign Office tisztségviselője, 1892-ben kinevezték a *Times* berlini tudósítójává.

[16] Wedel, Oswald H.: *Austro–German Diplomatic Relations 1908–1914.* Stanford University Press, Ca. – Oxford University Press. London. 1932. 111.o.

[17] Tirpitz, Alfred von (1849–1930), német admirális, a flottafejlesztés fő szorgalmazója.

folyósítandó összegeket. A biztonsági és költségvetési dilemmák feloldásához ugyanakkor ki kellett küszöbölni a németek irányában mutatott rugalmasságnak az antant-együttműködésre gyakorolt esetleges nem kívánt hatásait. A Franciaország és Oroszország felé kiépített, még nem kellőképpen szilárd kapcsolatok kölcsönhatásából eredő kockázatok miatt ugyanis könnyen előadódhatott volna, hogy az oroszok, vagy akár a franciák úgy értelmezik a Berlinnel folytatott leszerelési tárgyalásokat, hogy azokon nem csupán harci naszádok számának csökkentését rögzítik, hanem politikai barátkozás is indul, esetleg visszatérés történik a korábbi szövetségi elképzelésekhez.[18]

Az 1908-as esztendő az angol–német ellentét szempontjából a leginkább feszültségekkel terhesnek tekinthető. II. Vilmos mindenfajta kompromisszum elől elzárkózott ekkor. A brit diplomácia még Ausztria–Magyarország közvetítő szerepére is számított, valamint arra, hogy a flottaprogram németországi ellenzőinek tábora megerősödik.[19]

Brit szempontból a legfőbb kérdés ekkor az volt, hogy vajon sikerül-e rávenni Berlint, hogy egyre nagyobb mérvű flottaépítési programját legalább valamelyest lassítsa. A brit uralkodó, VII. Edward 1907 nyarán felvetette, hogy kölcsönösen állítsák le a nagyméretű csatahajók építését, vagy legalább csökkentsék a megépíteni kívánt hajók számát, de II. Vilmos császárnál süket fülekre talált. A flottakérdést ez a tárgyalás is – mint sok hasonló, amely még követte – megoldatlanul hagyta.[20]

Ami Németország szövetségesének, a Habsburg Monarchiának a kérdésben játszott szerepét illeti, Ferenc Ferdinánd trónörökösről tudni lehetett, hogy az osztrák-magyar hadiflotta megerősítésének és modernizálásának egyik legfőbb híve és előmozdítója.[21] Anglia számára nem volt kívánatos, hogy a Monarchia élén a közeli jövőben olyan uralkodó álljon, akinek nézetei ebben a stratégiai kérdésben egyeznek II. Vilmoséival. Félelmeiket fokozta, hogy a bécsi kormányzat már 1908 decemberében előirányozta három nagyméretű, húszezer tonnás csatahajó hadrendbe állítását. Ez utóbbiak megjelenése a Földközi-tenger vizein fennálló hatalmi egyensúlyra komoly hatással lehetett, s akár azt is szükségessé tehette, hogy a brit hadiflotta északi-tengeri pozícióit gyengítse az említett egyensúly helyreállításának érdekében.[22] Az aggodalmakat tovább fokozta, hogy 1909 májusában, Bécsben elhatározták, a dreadnought-típusú hadihajók építésének kérdését az osztrák, illetőleg a magyar törvényhozást a közös hadügyi költségvetés megszavazásánál képviselő delegációk elé viszik. A Foreign Office-ban úgy látták, hogy a flottafejlesztések következtében megerősödő osztrák-magyar tengeri erő végül a német flotta „egyik további divíziója" lesz.[23]

Az új osztrák–magyar hadihajók – mint említettük – felvetették annak szükségességét is, hogy az addiginál jóval több brit dreadnought állomásozzék a Földközi-tenger vizein. Ebben

---

[18] Maurer, 286–291. o.

[19] Kiste, John Van der: *Windsor and Habsburg: The British and Austrian Reigning Houses 1848-1922.* Alan Sutton. Gloucester. 1987. 125-128. o. ill. BD V. *Appendix* IV. *Memorandum.* 1908. augusztus 16.

[20] Schmitt, Bernadotte E.: *England and Germany 1740–1914.* Princeton University Press – Oxford University Press. London. 1916. 184.o.

[21] Sondhaus, Laurence: *The Naval Policy of Austria-Hungary 1867-1918: Navalism, Industrial Development, and the Politics of Dualism.* Purdue University Press. West Lafayette, Ind. 1994. 170-184. o. (továbbiakban: Sondhaus)

[22] Woodward, E. L.: *Great Britain and the German Navy.* Rank Cass & Co. Ltd. Edinburgh – London. 1964. 222. o. (továbbiakban: Woodward)

[23] BD VI. Nr. 178. 1909. május 3. ill. Wilson, Keith: *Isolating the Isolator. Cartwright, Grey and the Seduction of Austria-Hungary 1908–1912.* Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 35. 1982. 175. o. *Appendix* Nr. 3.

a tekintetben tanácsos volt a franciákkal valamilyen egyezségre jutni, amely szerint Anglia hadihajói zömét a La Manche-csatorna térségében állomásoztathatta, míg a franciák többet vállaltak volna magukra a Földközi-tengeren.[24] A brit Admiralitás egyébként meg volt győződve arról, hogy a Monarchia fejlesztéseit Németország inspirálta. Amikor az osztrák–magyar hadügyminisztérium tengerészeti szekciójának (Marinesektion) képviselője Berlinbe utazott, a brit titkosszolgálat nem mulasztotta el, hogy a szóban forgó személy minden lépését figyelemmel kísérje. Tovább növelhette a brit aggodalmakat, hogy 1910 végére a delegációkban tapasztalható ellenállást is sikerült leküzdeni. Tisza István például, aki korábban hevesen ellenezte a flottafejlesztési terveket, végül szintén meggyőzhetőnek bizonyult.[25] Bécsben biztosra vették, hogy a dreadnought-hajók építésének első költségvetési részleteit a delegációk még az 1910-es év végéig jóváhagyják. A kérdésről korábban, az októberi üléseken is tárgyaltak, amidőn mellesleg két ilyen típusú hadihajó építése már folyamatban volt.[26] A brit admiralitás azonban nem várta meg, amíg a Monarchia bonyolult alkotmányos struktúráin belül megteremtődik a konszenzus a modern hadihajóépítés finanszírozását illetően. Reginald McKenna,[27] a brit Admiralitás első lordja, már 1909 júliusában bejelentette, hogy a haditengerészet előirányzott kontingensét további négy csatahajóval bővíteni kell, Ausztria–Magyarország tervezett fejlesztései miatt.

A fegyverkezési verseny Nagy-Britannia és Németország között egyre jelentősebb méreteket öltött, a tengeri haderőkben történt legkisebb változás is súlyos biztonságpolitikai megfontolásokat vetett fel, és rendszerint újabb költségvetési keretek mozgósítását tette szükségessé. Anglia, pontosabban a kormányzó Liberális Párt legtöbb vezetője ugyanakkor hajlott a megegyezésre, sőt Lloyd George maga úgy vélte, hogy Nagy-Britannia „lázas igyekezete" arra, hogy riválisát a hadihajók számát illetően túlszárnyalja, valójában céltalan és kontraproduktív. Bármekkorára növelte ugyanis a flotta erejét az Admiralitás – vélekedett Lloyd George –, azzal csupán lendületet adott más európai hatalmak fejlesztési szándékainak, miáltal a brit pozíciók még tovább gyengülhettek.[28] Berlin ezalatt a flottafejlesztések folytonos gyorsításával szerette volna magát a lehető legkedvezőbb alkupozícióba juttatni. Mindezeket tekintetbe véve, a Monarchia néhány új hadihajója adott esetben döntő súllyal eshetett latba. A triesti Stabilimento Tecnico már jóval a delegációk határozata előtt elkezdett építeni két dreadnought típusú hadihajót, melyekről csak később derült ki, hogy nem eladásra készültek, hanem állami megrendelésre. A hadihajógyártásban érdekelt vállalatok, így a már említett Stabilimento Tecnico, a Škoda Művek és a csehországi Wittkowitz Művek egyaránt az osztrák Rotschildok által biztosított pénzügyi háttér mellett végezték munkájukat, a kilátásba helyezett állami megrendelésekkel a zsebükben aligha volt nehéz megszerezniük a kívánt kölcsönöket.[29]

Ami az angolok belső ellentéteit illeti, az újabb és újabb hajóépítési tenderekről Németországból érkező hírek nagy nyugtalanságot keltettek, és egyúttal politikai válságot indukáltak. 1909-ben még valamennyi politikai erő egyetértett abban, hogy négy nagyméretű hajó hadrendbe állítása szükséges, amikor azonban mindennek költségvonzatai is napvilágot láttak, jelentékeny ellenállás bontakozott ki a német fejlesztésekre válaszul építendő újabb

[24] Woodward, 244–245. o.

[25] Sondhaus, 193–195. o.

[26] Uo. ill. lásd még Redlich, Joseph: *Das politische Tagebuch Joseph Redlichs 1908–1919.* I–II. ed. Fritz Fellner. H. Böhlaus Nachf. Ges. M. B. H. Graz, Köln. 1953. 71.o.

[27] McKenna, Reginald (1863–1943), brit államférfi, az Admiralitás fejeként a flotta-fejlesztés ösztönzője.

[28] Maurer, 288–289. o.

[29] Woodward, 257. ill. 379–380. o.

két dreadnought-al szemben. A következő évi büdzsében a szociális és jóléti kiadások növelését is előirányozta a kormányzat, s ezeket nem kívánták a flottafejlesztések miatt félresöpörni. Winston Churchill egyik szellemes megjegyzése szerint a hadihajók körül folyó alkudozásban végül sajátos módon mindig a „navalisták" kerekedtek felül: „az Admiralitás hat hajót követelt, a gazdaságiak [the economists] négyet ajánlottak: és végül nyolcban egyeztünk meg". A kabinetben, a törvényhozásban és egyéb területeken is fellángoló vitában végül az osztrák–magyar dreadnought-építések döntő érvként szerepeltek amellett, hogy a magasabb keretszámot fogadták el. A nyilvánosság a vitát élénk figyelemmel kísérte, a nézetek meglehetősen hevesen csaptak össze a sajtóban és a parlamentben. Egyes parlamenti képviselők, akik a hajóépítésben érdekelt választókerületeket reprezentálták, nem állhattak ellen a „navalisták" kedvező ajánlatainak, amikor az ágazatot komoly recesszió sújtotta.[30]

A brit diplomácia egyes képviselői a flottakérdés kapcsán jelentős külpolitikai irányváltás lehetőségétől tartottak, ezért többen – így például a szigetországot Szentpéterváron képviselő Sir Arthur Nicolson[31] – gyorsan azzal a javaslattal hozakodtak elő, hogy változtassák át az orosz–angol antantot valódi szövetséggé. Londonban azonban nem látták az orosz–angol viszony európai vonatkozásait olyannyira döntő súlyúaknak, hogy a javasolt, nagyobb mértékű elkötelezettség indokoltnak tűnjék. Az orosz politika eközben saját szakállára akart megoldásokat keresni és megegyezni Berlinnel a bagdadi vasútvonal, illetve az észak-perzsiai gazdasági érdekek tekintetében. A briteknek valóban óvatosnak kellett lenniük, mert 1910-től az orosz fővárosban jelentősen megváltozott a politikai széljárás.[32]

A berlini brit követ és a Foreign Office vezető tisztségviselői is arra hívták fel a figyelmet, hogy a flottakérdésben Németországgal keresett bármilyen kompromisszum könnyűszerrel elszakíthatja az antant kooperációt egyben tartó szálakat. Amikor Lord Haldane brit hadügyminiszter 1912 februárjában a flottakérdés átfogó rendezését célzó tárgyalások végett Berlinbe érkezett, a londoni külügyminisztérium, valamint a berlini és párizsi követek a színfalak mögött minden erejükkel azon voltak, hogy valamiképpen meghiúsítsák a két ország közötti megegyezést. A francia fővárosból az ottani követ sajátos „háttértevékenységének" eredményeként rövidesen jelzések is érkeztek Londonba, amelyek jelentősebben is csökkenthették a brit tárgyalófél kompromisszumkészségét. Közben az Admiralitás is hallatta hangját. Míg 1908-ban a német fél rugalmatlanságán bukott meg mindenfajta megegyezési kísérlet, 1912-re a képlet jelentősen módosult. Tirpitz admirális és Vilmos császár grandiózus terveinek hirtelen jelentős hazai ellenzéke támadt, mindenek előtt a német kancellár Theobald von Bethmann Hollweg[33], valamint – és ez aligha meglepő – a birodalmi pénzügyminisztériumnak az államkincstár ügyeit szívükön viselő vezetői részéről. Összességében azt állapíthatjuk meg, hogy ekkor egy stratégiai megállapodás feltételei a két fél belső politikai hátterét illetően a korábbiaknál jóval kedvezőbbek voltak, viszont a brit külkapcsolatok tágabb összefüggéseit tekintve – amelyet a Foreign Office markánsan

[30] Crampton, R. J.: *The Hollow Detente. Anglo–German Relations in the Balkans, 1911–1914.* George Prior Publishers, Humanities Press Inc. London – Atlantic Highlands, New Jersey. 1981. 3–4. o.

[31] Nicolson, Sir Arthur (1849–1928), brit diplomata, 1906–1910-ban szentpétervári követ, 1910-tól 1916-ig a Foreign Office állandó helyettes államtitkára (Permanent Under-Secretary).

[32] Steiner, Zara S.: *Britain and the Origins of the First World War.* Macmillan Press Ltd. London, New York, Dublin etc. 1977. 90–91. o. ill. Redlich, 47. o.

[33] Bethmann Hollweg, Theobald von (1856–1921), német politikus, 1905-ben porosz belügyminiszter, 1909 júliusától birodalmi kancellár, külügyminiszter és porosz miniszterelnök.

elutasító álláspontja jól jelzett – éppen ellenkező volt a helyzet, elsősorban a hatalmi egyensúly jelentős eltolódásától és az elszigetelődéstől való londoni félelmek miatt.[34]

A fegyverkezési kérdésnek a fentiekben ismertetett kitűntetett jelentőségű területén, az angol-német flottaversengést illetően, megmutatkoztak azok az érdekek, erőhatások, amelyek döntő mértékben befolyásolták az első világháború előestéjén kirajzolódó hatalmi konstellációt. Fontos azonban itt megjegyeznünk, hogy ez a konstelláció még magában hordozta az átrendeződés lehetőségét. A francia–orosz szövetség és a Németország és Ausztria–Magyarország által reprezentált kettős szövetség között Nagy-Britannia számára – az antant-megállapodások és 1904 óta követett politikája ellenére – még nyitva állt a lehetőség, hogy adott esetben a mérleg nyelvének szerepét játssza a nagyhatalmi színtéren. 1914 tavaszán, néhány hónappal a világháború kitörése előtt London még mindig elzárkózott attól, hogy az antant-megállapodások helyébe valódi szövetség megkötését léptesse, Franciaországgal és Oroszországgal. Miközben a flottaverseny Anglia számára a központi kérdés, nem feledkezhetett meg ázsiai és távol-keleti érdekeiről, a költségvetés korlátairól és természetesen olyan, egyre égetőbbé váló problémákról sem, mint például az ír kérdés. A brit diplomácia ekkor kompromisszumkészebbnek mutatkozott, mint valaha. 1914 januárjában Lloyd George – akkor pénzügyminiszterként – nyilvánvalóvá tette, hogy a tengeri haderő további felfegyverzésére előirányzott súlyos összegeket csökkenteni kell, ennek egyetlen igazán járható útja pedig egy a németekkel kötött megállapodás lehet. Churchill hajlandó volt már beérni egy 40 százalékos előnnyel a brit flotta javára a némettel szemben. Noha konkrétabb eredmény nem született, a légkör mégis javult. London nem adott egyértelmű garanciákat háború esetére sem a franciáknak, sem az oroszoknak, jóllehet Párizst biztosította, hogy „igazságtalan" támadás esetén segítségére siet.[35] A német kancellár, Bethmann Hollweg a Haldane-misszió óta abban reménykedett, hogy semlegességi egyezményt hozhat tető alá az angolokkal, ennek érdekében radikális engedményekre is készen állt a flottaprogram tekintetében. London talán egy lehetőséget szalasztott el, amidőn nem ismerte fel kellőképpen, hogy a német kancellárban szövetségesre lelhet, s elérheti a német fejlesztések alapos visszafogását. 1912-ben még viszonylag sokat elérhettek volna, később azonban német részről kezdtek feltételeket szabni, így például szerettek volna legalább valamiféle semlegességi ígéretet kicsikarni.[36]

Ha a fegyverkezési verseny nagyhatalmi relációkat érintő vonatkozásaitól el is tekintünk, konstatálnunk kell, hogy egy mennyiségi korlátozásokat rögzítő egyezmény létrejötte, amely a fejlesztések számszerű rögzítésével garanciát adott volna kvantitatív szempontból, a technikai újítások nyomán jelentkező kvalitatív, minőségi kihívásokat aligha küszöbölte volna ki. Éppen úgy, amint jóval később, a hidegháború idején, 1972-ben az első SALT-szerződés rendelkezéseinek megfelelően öt évre befagyasztották ugyan az interkontinentális ballisztikus rakéták rögzített indítóállásainak számát, de nem gördítettek akadályokat olyan újítások elé, mint a több, külön célra irányítható töltetet tartalmazó visszatérő egységgel (MIRV – multiple independently targetable re-entry vehicle) felszerelt ballisztikus rakéták. A MIRV lehetővé tette, hogy egyetlen interkontinentális ballisztikus rakéta egyszerre akár több célpontot is támadhasson.

A kvalitatív fegyverkezési versenyek természetét az 1950-es évek végén Samuel P. Huntington vizsgálta, s a számszerű adatokat is messzemenően elemző kutatásai során arra a

[34] Maurer, 295–298.o.

[35] Renouvin, Pierre: *Histoire des relations internationales*. vol. III. *De 1871 à 1945*. Hachette. Paris. 1994. 294–295.o.

[36] Mommsen, Wolfgang J.: *Der autoritäre Nationalstaat: Verfassung, Gesellschaft und Kultur im deutschen Kaiserreich*. Fischer Taschenbuch Verlag., Frankfurt a. M. 1990. 250–252. o.

következtetésre jutott, hogy kvantitatív verseny nagyobb valószínűséggel vezet háborús konfliktus kirobbanásához. A „kvantitatív maratoni futás" során ugyanis az egyik fél, érezve erőforrásainak gyengülését és lemaradását, könnyen a preventív háború eszközéhez nyúlhat.[37] A megelőző katonai támadás lehetősége felmerülhetett ugyan, ám ilyenre az angol–német viszonylatban, biztos szövetségesek hiányában, gondolni sem lehetett. Angliának elsősorban a brit világbirodalom egyben tartása, a nagyhatalmi riválisokkal szembeni megóvása volt a célja, ehhez a Távol-Keleten volt szövetségese, a feltörekvő Japán. Japánnak azonban a németekkel szemben nem nagyon lehetett hasznát venni, miközben London ódzkodott a hármas antant keretei közül kilépni, és politikájának kontinentális dimenziókat adni. Tirpitz admirális mindemellett számolt egy a még nem kellőképpen kifejlesztett német flotta elleni megelőző csapással. A német haditengerészet főparancsnoka olyan erő létrehozását kívánta elérni, amely, ha nem is győzedelmeskedhetett az erős, gyakorlott és századok óta sikeres brit hadiflotta felett, mégis annak érzékeny veszteségeket okozva kikényszeríthetett politikai engedményeket. Ezt az állapotot 1914 és 1915 táján vélte elérhetőnek.

Huntington elemzése mutat rá arra is, hogy a mennyiségi versenynél a pszichológiai tényezők, a gerjesztett félelmek nagyobb szerepet játszanak, mivel az egyre nagyobb költségvetési terheket képviselő fejlesztéseket a kormányoknak indokolniuk kell a közvélemény előtt. A minőségi újítások viszont – érvelt Huntington – túl azon, hogy általában egyszerre jelentkeztek, rendszerint rövidebb távon behozhatóaknak tűntek, így nem indokolták megelőző háborús tervek kimunkálását. A versengés során a megbillent egyensúly helyreállításához vagy további mennyiségi és minőségi fejlesztéseken, vagy új szövetségi kapcsolatok kialakításán át vezethet az út. Paul Kennedy a politikai eredetmagyarázatot helyezi előtérbe a fegyverkezési verseny okait illetően, rámutatva arra, hogy a fegyverkezés mögött meghúzódó tényezők figyelembevétele nélkül, a pusztán számszerű egyezkedés szükségképpen zátonyra fut.[38]

Az angol–német flottaversengés fentebb bemutatott jellegzetességei valóban azt mutatják, hogy a nagyhatalmi érdekeknek megfelelő, hosszabb távon is gyümölcsöző politikai alku, vagy egy szövetségi ajánlat jelenthetett volna kiutat. A döntő az volt, hogy a világhatalmi igények és az átfogó stratégiai megfontolások a két riválisviszonyában miképpen tűntek harmonizálhatóaknak a konkrét fegyverkezési kérdésekkel párhuzamosan. London számára az adott helyzetben egyszerűen több garanciát nyújtott az antant megállapodások révén megindult együttműködés Franciaországgal és Oroszországgal, amiképpen Németország számára sem látszott, hogy a fejlesztések lassítása révén juthat-e egyáltalán komolyabb politikai előnyökhöz, például elérheti-e az angol-orosz vagy az angol-francia kooperáció gyengülését. A brit világbirodalomnak más volt fontos, mint Németországnak, amelynek először nagy valószínűséggel egy európai csatatereken zajló háborút kellett megvívnia, hogy az ún. Weltpolitik nagyralátó céljait valóra válthassa. A Haldane vezette tárgyalódelegáció előtt, a németek egyértelművé tették, legfeljebb a flottaépítés tempóján hajlandóak lassítani, s ez utóbbi ajánlatot is egy semlegességi megállapodáshoz kívánták kötni. Anglia természetesen nem maradhatott neutrális egy Franciaország esetleges megsemmisítő vereségét eredményező háború során, ez szakítás lett volna – az egyébként addig jól bevált –

[37] Huntington elemzését más elméletekkel együtt ismerteti: Glaser, Charles L.: *The Causes and Consequences of Arms Races*. In *Annual Review of Political Science*, 2000. 3. 251–276. Az eredetit lásd: Huntington, Samuel P.: *Arms races: prerequisites and results*. Public Policy 1958. 8. 41–86.o.

[38] Glaser, 10–11.o. A hivatkozott szerző a következő művet idézi: Kennedy, Paul M.: *Arms-races and the causes of war, 1850–1945*. In *Strategy and Diplomacy*. 1870–1945. ed. P. M. Kennedy. Allen & Unwin. London. 1983. 165–77.o.

kontinentális egyensúlypolitikával.[39] Nem a negyven esztendővel korábbi helyzet állt már fenn, amikor a Bismarck vezette, porosz-német szövetség ereje szétzúzhatta III. Napóleon seregeit, akkor ugyanis éppen a franciák jelentettek nagyobb kihívást az egyensúly szempontjából. Az egységes Németország létrejöttével a balance of power tehát nemhogy felborult, hanem inkább helyreállt.

A brit álláspontot Franciaországnak az egyensúly fennmaradásában játszott fontos szerepét illetően, 1912 decemberében az összes mérvadó londoni politikai tényező véleményével egybehangzóan ismét nyomatékosan közölték a német diplomácia képviselőivel. Berlinben azonban, kevesek kivételével, nem vontak le mindebből komolyabb következtetéseket. A német hadvezetés ekkor már a háborúra készült. Az európai ellenfelekkel szemben, a katonai vezetők gyors, erőteljes fellépést sürgettek, tervezték az eredményes hadviselést mind a franciák, mind az oroszok ellen. Angliát azonban a német kancellár szerette volna kiküszöbölni a potenciális ellenfelek sorából, aminek ára a flottakompromisszum lehetett. A hadihajók számát korlátozó megállapodás azonban nem ígért biztos távolmaradást az európai háborútól, s ezt Berlinben jól tudták. A világhatalmi célok eléréséhez sem a flottán keresztül vezethetett az út, hiszen előbb az európai háborút kellett megvívni, a szárazföldön.[40]

A német flottafejlesztések, miközben nyíltan kihívták a briteket, voltaképpen nem illeszkedtek egy átfogó, koherens stratégiai koncepcióba, annál is inkább nem, mivel a német vezetés is megosztott volt; egyrészről világhatalmi ambíciókat dédelgetett, másrészről viszont hajlandóság mutatkozott a visszatérésre a régi, jól bevált bismarcki kontinentális politikához. A német háborús célokat katonai szempontból jól kidolgozták, de megfeledkeztek Karl von Clausewitz szavairól, aki porosz katonatisztként is hirdette a politika elsődlegességét a katonai célok felett. Németországban a hadiflotta irányítója maga adhatott – hol jobban, hol csekélyebb mértékben – irányt a német nagyhatalom politikájának. A politika józanabb, történelmi tapasztalatokat is figyelembe vevő képviselői ugyanakkor rámutattak a másfél évtizede folytatott következetlen lépések veszélyeire, s a német uralkodót is igyekeztek rugalmasabb álláspont elfoglalására rábírni. A kancellár Bethmann Hollweg előtt álló nem csekély feladat lényegében abban állt, hogy – valóságos szabaduló művészként – levesse a tábornoki kar és a haditengerészet vezetői által reá és az egész német külpolitikára rakott bilincseket. A birodalmi kormány fejét és a Külügyi Hivatal vezetőit a fontos stratégiai kérdéseket boncolgató megbeszélések némelyikére meg sem hívták, így arra az 1912. december 8-án tartott tanácskozásra sem, amelyet a történettudomány az első világháború előzményei között kitüntetett fontosságúnak tart.[41]

A fegyverkezési verseny számokban kifejezhető adatai alapján, statisztikai szemlélet mellett, levont következtetések, jóllehet fontos tendenciákat láttatnak, mégsem tesznek lehetővé széleskörű általánosítást. Az angol–német flottaversengés kínálja a párhuzamokat, könnyűszerrel felfedezhetőek hasonlóságok a későbbi szuperhatalmi rivalizálással a hidegháború során. Huntington fentebb ismertetett argumentumai, amelyek a kvantitatív típusú verseny jelentősebb kockázataira hívják fel a figyelmet, valójában nem láttatják azt, hogy a szemben álló hatalmak belső struktúrái szintén döntő hatást gyakorolhatnak. A német fejlesztéseket nem elsősorban a már régóta meglévő brit fölény motiválta, hanem attól jórészt független politikai célok. A németek erőiket a világháború előtt a végletekig feszítették, próbára téve a költségvetést, miközben kitűzött politikai céljaikat nem érték el. A német stratégák alábecsülték a rivális erőforrásait és hajlandóságát a verseny folytatására. Tirpitz és

[39] Fröhlich, 125–126.o.

[40] Röhl, John C. G.: *Kaiser, Hof und Staat: Wilhelm II. und die deutsche Politik*. Verlag C. H. Beck. 2002. 175–177.o.

[41] Fröhlich, 127.o. ill. Röhl, i.m. 177.o.

II. Vilmos úgy vélték, egy a brit flotta erejétől elmaradó, mégis erős tengeri haderő, amelyet az Északi-tengeren koncentráltak volna, Londont engedményekre kényszerítheti az Európán kívüli területek és befolyás tekintetében, vagy akár bizonyos alárendeltségbe juttathatja az angolokat Németországgal szemben. Mindez súlyos tévedésnek bizonyult, az 1904-ben még csupán a gyarmati érdekszférák elhatárolását rögzítő entente cordiale ugyanis éppen Berlin elhibázott politikai vonalvezetése miatt nyerhetett egyre bővebb tartalmat. Az angol-francia szívélyes együttműködés lehetővé tette London számára – miután megegyezési kísérletei kudarcot vallottak –, hogy a stratégiai tehermegosztás elvét alkalmazva, a Földközi-tenger ellenőrzését teljesen átengedje a franciáknak, miáltal erőit, a Párizzsal 1912-ben kötött megállapodás alapján, a La Manche-csatorna közelében vonhatta össze.[42]

Az angol-német rivalizálás tehát német szempontból a rossz külpolitikai döntések sorozatát hozta magával, miközben a Foreign Office-ban új elképzelések kerekedtek felül. Az angolok politikai irányváltásának, amely történelmi múltba visszanyúló politikai tradíciók feladását is jelentette (pl. oroszellenes politika a Balkánon), már az sem vethetett gátat, hogy jelentős belső erők szorgalmazták a flottaprogram költségeinek csökkentését és a kompromisszum keresését a németekkel. A német flotta stratégiai szerepe a világháború során nem bizonyult jelentősnek, nagyrészt tétlenségre volt kárhoztatva az antant túlerejével szemben. Nem alaptalan az a feltevés sem, hogy a háború kimenetele is jóval kedvezőbb lehetett volna Németország számára, ha önmagát politikai szempontból kontinentális hatalomként határozza meg – amint azt Bismarck következetesen tette – és többet költ szárazföldi hadseregére. A nagyhatalmi konstelláció kedvezőtlen alakulását is elkerülhette volna a német vezetés, ha világosan számot vet azzal, hogy a flotta Nagy-Britannia számára „szükséglet", míg Németország részére inkább költséges „luxus" volt.[43] A kérdés mindenesetre, mint a fegyverkezési versenyek egyik tipikus modellje még valószínűleg jó darabig témát nyújt a nemzetközi kapcsolatok történeti példák alapján történő elemzéséhez, vagy érdekes kiinduló sémát adhat a politikaelmélet számára.

[42] Spencer Tucker amerikai hadtörténész összefoglaló ismertetése a flottakérdésről (*Anglo-German Naval Arms Race*). Lásd: *The Encyclopedia of World War I: A Political, Social and Military History*. ed. S. Tucker. ABC-CLIO. Santa Barbara, Ca. 2005. vol. III. 832–834.o.

[43] A németek stratégiai kudarcának okairól lásd: *The Encyclopedia of World War I: A Political, Social and Military History*. Ed. S. Tucker. ABC-CLIO. Santa Barbara, Ca. 2005. vol. III. 832–834.o. ill. uo. vol. IV. Lásd: David H. Olivier összefoglalója Alfred von Tirpitzről: 1164–1166.o.

Security Dilemma in the Early Years of the 20th Century: The Dreadnought Race, Strategic Arms Control and the Balance of Power 1906-1914

The nature of great power politics after 1900 was determined greatly by the Anglo-German antagonism. This growing antagonism was to a great extent caused by Germany's naval build-up, as well as its resolute plans to run the new Weltpolitik. At the dawn of the twentieth century, as Queen Victoria's reign was approaching its end, secret negotiations concerning a possible Anglo-German treaty of alliance were in progress, which were of no avail. London soon began to establish new partnership relations with old rivals, such as France and Russia. Simultaneously, the German Reich was considered, ever more increasingly, a potential menace to the vital interests of the British Empire. Concerning the looming naval rivalry between the two countries, Britain's Foreign Secretary Sir Edward Grey pointed out to the German ambassador that the "whole world was watching" their strategic arms race. Indeed, the naval question presented an example of quantitative as well as qualitative arms races. A new quality appeared with the British launching HMS Dreadnought in February 1906. HMS Dreadnought was a battleship with unprecedented firepower and manoeuvrability, soon becoming a status symbol of great power rivalry.

The aim of Britain was to persuade the German rival to slow down its efforts to build up a navy nearly as powerful as theirs. Germany's closest ally, the Austro-Hungarian Monarchy (far from ambitions to become a world power) could not avoid being dragged into the dreadnought race. Franz Ferdinand was a great supporter of naval development. In Vienna, it was decided to grant the necessary funds to build three dreadnoughts in 1908, a decision with considerable impact upon the naval balance of power in the Mediterranean.

On the eve of World War I there was still some opportunity to arrive at an Anglo-German understanding over the naval issue. A promising atmosphere was able to develop due to changes in the internal affairs of both countries. Meanwhile, the British Foreign Office was less than enthusiastic over a possible rapprochement, which would potentially subvert the stability of the entente agreements. Britain would, nevertheless, be able to play a decisive role in any type of realignment. For the Germans the naval ambition proved to be fruitless, while it entailed a number of foreign policy decisions, which proved anything but beneficial. Following the entente agreements, the new line of British policy could not be halted, although considerable forces were in favour of seeking an agreement with the Germans. Supposedly, the outcome of the looming world conflict would not have been so catastrophic for Germany and Europe in general, had the *Reich* defined itself as a continental power, with limited ambitions overseas, a policy successfully followed by the Iron Chancellor, Otto von Bismarck.